

Бараш Євген Юхимович,
професор кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Корупція – одне з найнебезпечніших для суспільства та держави явищ. Вона підриває авторитет державного апарату, дискредитує його діяльність, руйнує основні принципи, на котрі спирається будь-яка демократична держава, принципи рівності громадян перед законом, справедливості, неупередженості правосуддя, захищеності людини правоохоронними структурами від різного роду протиправних посягань і свавілля чиновників.

Корупція завдає державі значної економічної та політичної шкоди, серйозно гальмує поступальний розвиток суспільства [1].

У багатьох енциклопедіях та словниках визначення корупції надається як дослівний переклад з латинської «corruption» – «корозія, роз'їдання, руйнування». Відомий російський філолог С. І. Ожегов визначав корупцію як «підкуп хабарями, продажність посадових осіб, політичних діячів [2].

У Довідковому документі про міжнародну боротьбу з корупцією (квітень 1995 р.) вона визначається як «зловживання державною владою для отримання вигоди в особистих цілях» [3].

В Законі України «Про запобігання корупції» в першому розділі в загальних положеннях статтею першою корупція визначається як використання особою, зазначеною у частині першої статті третьої цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першої статті третьої цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [4].

Постає запитання: як слід визначати корупцію як соціальне явище? Більшість науковців називають це явище кримінологічним. Існує також думка, що корупція – поняття не стільки правове, скільки соціальне та моральне. Загалом же корупцію можна визначити як соціальне явище, яке охоплює всю сукупність діянь, пов'язаних із неправомірним використанням особами наданої їм влади та посадових повноважень для задоволення особистих інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших правопорушень, що спричиняють учинення корупційних діянь або їх приховування. Всі сфери суспільного життя відзначаються транснаціональним характером, економічними, політичними, правовими, психологічними та моральними аспектами [5].

В останні часи корупція залишається великою проблемою для нашої Держави.

Україна у 2019 році втратила два бали в рейтингу сприйняття корупції у порівнянні з 2018 роком і повернулася на рівень 2017 року, посівши 126-те місце зі 180. Мінус два. 30 балів зі 100 можливих – результат «Індексу сприйняття корупції-2019» для України. Поруч з нами у рейтингу – Киргизстан, Азербайджан та Джибуті». Водночас відзначається, що Україна з-поміж сусідів випереджає Росію, яка зберегла свої позиції (28 балів, 137 місце). Лідирує серед сусідів Польща (58 балів, 41 місце) та Словаччина (50 балів, 59 місце). Білорусь додала один пункт і тепер має 45 балів та 66 місце. Водночас у деяких сусідів індекс знизився: Румунія – мінус 3 бали, Угорщина – мінус 2, Молдова – мінус 1. Лідери рейтингу у 2019 році суттєво не змінилися. На першому місці – Нова Зеландія та Данія (по 87 балів). У кінці списку Сомалі (9), Південний Судан (12) і Сирія (13). На початку 2019 року Transparency International Ukraine надала 12 рекомендацій, які б могли покращити показники України в рейтингу. Станом на кінець року, було виконано або частково виконано лише 6 з них, і ті в останньому кварталі 2019-го [6].

Соціальні, економічні, політичні, правові та інші процеси і явища, які існують на загально-соціальному рівні, у тому числі, у формі соціальних протиріч, і не маючи своєчасного і належного вирішення, створюють детерміністичне підґрунтя корупції. Вони зумовлюють виникнення та розвиток чинників, що стають безпосередніми причинами та умовами корупційних діянь [7, с. 22]. Оскільки корупція є явищем за своєю сутністю багатограним, слід приділити значну увагу детермінантам, що впливають на її появу, існування, розвиток. На нашу думку, до них належать політичні, соціально-економічні, правові, організаційно-управлінські, соціально-психологічні чинники [8]. Так політичний аспект корупції проявляється у тому, що корупція і політика – явища взаємопов'язані. Корупція безпосередньо пов'язана зі здійсненням публічної влади у всіх сферах соціального життя, а тому впливає на підготовку і реалізацію політичних рішень. У свою чергу політика, яку проводить держава як у сфері протидії корупції, так і в інших сферах, впливає на стан, структуру і динаміку корупції. Корупція як явище не може існувати за межами влади. Вихідним моментом корумпованих відносин є наявність у суб'єкта корупції владних повноважень [9, с. 129].

Враховуючи те, що це негативно впливає на всі сфери громадського життя і є особливо небезпечним для суспільства з точки зору охорони прав та законних інтересів громадян, треба звернути увагу на такі чинники як:

- надання незаконних привілеїв корумпованим угрупованням і кланам,
- підпорядкування державної влади їхнім інтересам;
- сприяння криміналізації та тінізації економічних відносин, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом;

- живлення організованої злочинності;
- порушення принципів соціальної справедливості, невідворотності покарання.

Щоб запобігти цим ганебним явищам, потрібно розглянути низку факторів, які впливають боротьбу з корупцією, покладених на державні та, правоохоронні органи завдань.

Політичні фактори. Формування державної політики в будь якій сфері суспільного життя залежить від законодавчої і виконавчої влади. Формування та реалізація державної політики в сфері боротьби з корупцією не є виключенням. Але на превеликий жаль практика показала що реформи у цієї сфері, а особливо результати цих реформ знаходяться в край не задовільному стані.

На наш погляд, при формуванні політики реформ було багато скопійовано з досвіду зарубіжних країн. Зовсім не був врахований комплекс соціальних факторів нашої країни: соціально-політичний стан суспільства, проголошені і фактично реалізовані соціально-моральні цінності і правові уявлення, стан і динаміка злочинності у країні, а також міжнародні акти про права людини різні думки політичних партій і організацій, розвиток фундаментальних суспільних наук.

Така політика в сфері боротьби з цими ганебними явищами тільки посилила корумпованість вищих ешелонів влади та керівництва правоохоронних органів. Дуже негативно впливає на процес боротьби з корупцією відсутність системи формування кадрового складу працівників правоохоронних органів. Відсутність прогнозування наслідків реформ в правоохоронній і судових системах створили те, що старі кваліфіковані, маючі досвід роботи кадри були звільнені, а нових не встигли підготувати.

Крім участі спеціальних суб'єктів в боротьбі з корупцією, виникає нагальна проблема правової свідомості громадян. Сьогодні суспільство ще не повністю розуміє всі наслідки корупційних діянь, і в деяких випадках окремі категорії громадян самі сприяють скоєнню корупційних діянь різним категоріям посадових осіб.

Організаційно-управлінські фактори. Організаційно-управлінський аспект корупції полягає в тому що під видом оптимізації діяльності в центральних органах виконавчої влади було змінено організаційно-управлінську структуру цілої низки суб'єктів які відповідали за боротьбу зі злочинністю в державі. Так наприклад, постановою Кабінету Міністрів України № 343 від 18 травня 2016 року «Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції» було ліквідовано Державну пенітенціарну службу України, поклавши на Міністерство юстиції завдання і функції з реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробачії. Реформи в цьому напрямку почались з створення в складі Міністерства юстиції структурних підрозділів, які займалися реалізацією державної політики в сфері виконання покарань. Пріснувала ця структура не тривалий час. Тільки почала працювати, знову зміни. Після скоєння резонансних злочинів в установах виконання покарань, і

відчувши наслідки відповідальності за реалізацію такої політики, Мінюст почав створювати окремі юридичні особи, для того щоб всю відповідальність за діяльність системи покласти на них, а за собою залишити контрольні функції. При цьому залишивши за собою право на призначення та звільнення керівного складу окремих юридичних осіб, міжрегіональних органів, органів і установ виконання покарань, присвоєння спеціальних звань, заохочення та притягнення до дисциплінарної відповідальності. Така організаційно-управлінська структура дає змогу практично безконтрольно та безкарно скоювати різні корупційні злочини, штучно приховувати та сприяти корупційним діянням своїх підлеглих, займатися протекціонізмом у кадровій політиці не звертаючи уваги на низький рівень соціального забезпечення та захищеності працівників органів і установ виконання покарань.

Соціально-психологічні фактори. Повертаючись до питання, що корупція є явищем не тільки соціальним, а й кримінологічним, доречно було б визначити, що це явище і психологічне. Корупція, як психологічне явище, виступає способом мислення суспільства, яке визначається умовами життя. В більшості випадків скоєння корупційних діянь залежить від особи, яка знаходиться в соціальному оточенні, та сприяє так званім «традиціям». Можна виділити деякі соціально-психологічні фактори, які впливають на різні види корупції: соціально-психологічний клімат суспільства, відношення громадян до проявів корупції, матеріальне та соціальне становище окремих категорій громадян та інше.

Правові фактори. До правових факторів можна віднести не досконалість законів та нормативно-правових актів, які націлені на боротьбу з корупцією, що регулюють соціальні відносини. В цілому це законодавство можна поділити на дві групи:

До першої групи можна віднести законодавство, яке визначає які саме дії є корупційними. А друга група регулює діяльність та повноваження різних правоохоронних органів в боротьбі з корупцією. Можна визнати що перша та друга група не є досконалим, що дає можливість використовувати ці прогалини в законодавстві різними категоріями посадових осіб, тай на далі скоювати різні корупційні діяння.

Соціально-економічні фактори. Соціально-економічне становище суспільства є одним із чинників розповсюдження корупції. Не готовність суспільства до ринкової економіки, не вдосконалене законодавство в цьому напрямку, створило не однорідне суспільство, в якому одні громадяни володіють необмеженими матеріальними статками, а інші знаходяться на межі виживання. Відсутність бажання держави щодо соціального захисту посадових осіб, їх прагнення до кращого життя, спонукає співробітників правоохоронних органів та інших державних посадових осіб до корупційних правопорушень. Як покаже міжнародний досвід, жодна із соціально-економічних систем не мала і не має повного імунітету від корупції – змінюються лише її обсяги та прояви. Відтак корупційні злочини неможливо ліквідувати в

якійсь конкретній державі, чи на якомусь етапі історичного розвитку. Максимум, чого можна досягти, це зменшити їх рівень та локалізувати сфери розповсюдження, пом'якшити небезпеку корупційних проявів та їх вплив на різні соціальні процеси. У країнах Заходу це йменують контролем над корупцією [10, с. 72].

Кримінологічні фактори. До кримінологічних факторів можливо віднести наступні: рівень злочинності, коефіцієнти злочинності, структура злочинності, динаміка злочинності, географія злочинності, латентність, «ціна» тощо. Отже, саме кількісно-якісний аналіз того чи іншого виду злочинності дозволяє отримати необхідне уявлення про стан, ступінь розповсюдженості та просторово-часові параметри досліджуваного явища.

Одразу слід зауважити, що притаманною корупційній злочинності особливістю є її висока латентність. Так, за оцінками вчених, у поле зору правоохоронних органів потрапляє не більше 1–5 % злочинів корупційної спрямованості. Решта є латентними, а винні залишаються безкарними, оскільки не притягаються до кримінальної відповідальності та продовжують злочинну діяльність [11].

У 2019 році закінчено розслідуванням 1093 кримінальні провадження, пов'язані з фактами корупції, що виявили працівники органів поліції, з яких лише три учинено у складі організованих груп і злочинних організацій. Порівняно з першим півріччям 2018 року, значно знижено ефективність розслідування вказаних правопорушень у Чернівецькій (на 93 %, з 121 до 8), Рівненській (на 87 %, з 38 до 5), Запорізькій (на 83 %, з 30 до 5), Волинській (на 82 %, з 89 до 16), Тернопільській (на 78 %, з 28 до 6), Житомирській (на 74 %, з 27 до 7) областях [2, с. 11]. Понад 70 % українців переконані, що рівень корупції в країні не знизився, а уряд не хоче викривати хабарників. Рейтинги корупції в Україні високі, оскільки про неї почали говорити і протидіяти їй. Найбільше хабарників, на думку українців, серед держслужбовців (65 %), народних депутатів (64 %), податківців (62 %), суддів (61 %), поліцейських (54 %). Останнє місце в рейтингу посідають релігійні лідери (32 %).

Як зазначається в дослідженні, українці в повсякденному житті звикли до корупції. За останній рік вони найчастіше платили хабарі в дитсадочках та школах (38 %), у медичних закладах (33 %), представникам дорожньої поліції (33 %), а також у сфері соціального захисту. І хоча майже третина українців готова відмовити хабарнику, але 42 % опитаних вважають, що повідомляти відповідні органи про факт корупції не варто. Одні вважають, що від цього нічого не зміниться, інші ж бояться наслідків такого викриття [12].

Висновки. Підбиваючи підсумок викладеному вище, хочемо зробити загальні висновки, що корупція є найнебезпечніших для суспільства та держави явищем. Воно є багатогранним. Детермінантами, що впливають на її появу, існування, розвитку є політичні, соціально-економічні, правові, організаційно-управлінські, соціально-психологічні чинники. Існує низка факторів які впливають

на рівень корупції в країні. Ефективність заходів запобігання корупційній злочинності не може бути результатом разових і короткочасних акцій будь-якого ступеня активності та суворості на різних рівнях, а потребує довгострокових соціально-економічних, політичних і правових перетворень. Ця діяльність має ґрунтуватися на поєднанні запобіжних та репресивних заходів. Водночас пріоритетну роль мають відігравати запобіжні заходи на загально-соціальному та спеціально-кримінологічному рівні [13].

Список використаних джерел

1. Елеськин М.В. Про руйнівний вплив корупції на економіку держав та суспільні відносини: Коррупция и государство: кто победит в этой борьбе // Закон и право. 2001. № 2. С. 15–18.

2. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н. Ю. Шведовой. 23-е изд., исправл. М.: язык, 1991. – 917 с.

3. Лунеев В.В. Коррупция ученная и фактическая // Государство и право. 1996. № 8. С. 81.

4. Закон України № 49-1700-VII від 14 жовтня 2014 «Про запобігання корупції». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. С. 20–56.

5. Бараш С.Ю. Корупція в органах і установах виконання покарань та шляхи її подолання Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі. Мат.: II Міжнар. наук.-практ. конф. Київ. 2017 Національна академія внутрішніх справ, 408 с. С. 51–56.

6. Дослідження міжнародної організації Transparency International «Індекс сприйняття корупції-2019». URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2019>.

7. Марич Є.В. Боротьба з корупцією. Бібліотека державного службовця: посібник / Є. В. Марич, Р. П. Марчук. К.: КМЦППК, 2012. 64 с.

8. Лазаренко С.Ж., Бабенко К.А. Політико-правові та соціальні передумови корупції в органах державної влади. URL: <https://baas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/298-politiko-pravovi-ta-sotsialni-peredumovi-koruptsiji-v-organakh-derzhavnoji-vladi.html>.

9. Шевченко О.В. Проблемні аспекти боротьби з корупцією в правоохоронних органах України. URL: [qhttp://www.vru.gov.ua/content/article/visnik_06_12.pdf](http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik_06_12.pdf).

10. Ільенок Т.В. Боротьба з корупцією: міжнародний досвід. Юридична наука. 2013. № 2. С. 71–77.

11. Аналітична довідка про стан і основні тенденції криміногенної та безпекової ситуації в Україні у 2019 році. Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України. Київ: МВС України 2019, 52 с.

12. Українці вкрай невдоволені рівнем боротьби з корупцією / ansparency International Україна. 2019. URL: <http://tiukraine.org/news/media-about-us/6477.html>.

13. Коваленко В.В., Кримінологічна характеристика корупційної злочинності в Україні та запобігання їй. URL: <http://maup.com.ua/assets/files/expert/9/20.pdf>.